

oda zâbitleri şeklinde saray idaresinde görevli ağalar için de kullanılan kelimenin "yerli neferâtı zâbitleri" ifadesiyle taşra kuvvetlerinden yerli kulunun kumandanlarına, nakîbüleşraf zâbiti olarak da seyyid ve şeriflerin âmirine işaret ettiği anlaşıl-maktadır. Kelime düşman ordusu kumandanları ile âsî önderleri yanında "zâbitân-ı nasârâ" örneğinde görüldüğü gibi hıristiyan ileri gelenleri için de kullanılmıştır.

Yenileşme çabalarının yoğunlaştığı dönemlerde zâbit kavramı resmî / askerî bir şekle dönüşerek Avrupa dillerindeki subay kelimesini karşılamaya başladı. Subay yetiştiren Mekteb-i Harbiyye'den mezun olanlara mektepli, neferlikten gelme subaylara ise alaylı zâbiti adı verildi. II. Meşrutiyet döneminde daha kaliteli subay yetiştirmek amacıyla Yıldız Sarayı Şehzade-gân Dairesi'nde Zâbitân Tâlimgâhı açıldı, burada üçer aylığına piyade ve süvarilerin eğitimi yapıldı. Maçka Kışlası'nda ise Küçük Zâbit Numune Taburu adıyla bir mektep devreye sokuldu. Zâbit kelimesinin resmî kullanımı Cumhuriyet döneminde de bir süre devam etti ve daha ziyade teğmen-binbaşı arasındaki subaylar için kullanıldı. Ardından bunun yerini subay kelimesi aldı. Kelime ticaret gemilerinde idareci konumunda olan gemi adamları için de birinci, ikinci, üçüncü zâbit şeklinde kullanılmış, gemilerde görevli makinist ve mühendisleri de kapsamıştır. Zâbit bir askerî unvan olarak Osmanlı Devleti'nden kopmuş Arap devletlerinde hâlâ devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 3, hk. 1015; nr. 5, hk. 152, 432, 755, 1088, 1683; nr. 6, hk. 50, 58, 143, 1446; nr. 7, hk. 14, 448, 782, 997, 1465; nr. 12, hk. 825; nr. 82, hk. 37, 111, 208, 265; nr. 83, hk. 69, 128; nr. 90, hk. 366, 374; Âlî Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-nefâis fi kavâidü'l-mecâlis* (nşr. Mehmet Şeker), Ankara 1997, s. 276; Hüseyin Tügi, *Musibetnâme* (haz. Ş. Nezihi Aykut), Ankara 2010, s. 86, 166, 185, 196, 200; Hasanbeyzâde Ahmed, *Tarih* (haz. Ş. Nezihi Aykut), Ankara 2004, s. 246, 586, 972; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 63, 82, 145, 149; Nâimâ, *Tarih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, III, 1181-1183; ayrıca bk. İndeks; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 234, 368, 519, 522; II, 92, 100, 106, 124, 138, 169, 176, 188; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili* (haz. Halit Ongan), Ankara 1958, s. 54, 61, 91; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1991, III, 404; *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihî* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 2004, I, 598; II, 971, 972, 1022, 1049-1050; *Askerî Kanunnâmeler* (haz. Ahmet Yaramış – Mehmet Güneş), Ankara 2007, tür.yer.; B. Lewis, "Zâbit", *İA*, XIII, 449; a.mlf., "Dâbit", *EJ²* (İng.), II, 74.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ZÂBRÂŞÂİYYE

(الزبراشائية)

Mâverâünnehir bölgesinde
Ebû Âsım ez-Zâbrâşâî'ye
(V./XI. yüzyıl)

nisbet edilen küçük bir fırka.

Daha çok Hanefiler'e yakın fikhî gruplardan olup (İbnü'l-Murtazâ, s. 121) Zâbrâşâî'ye (ez-Zâbrâşâhî) nisbet edilen bu zümre hakkında çok az şey bilinmektedir. Kurucusu hakkında da bilgi yoktur. Neseî bu fırkanın 400 (1009-10) yılından sonra Merv'de ortaya çıktığını yazar (*Tebşiratü'l-edille*, I, 310). Ebû'l-Yürs el-Pezdevî'nin verdiği bilgiye göre fırka mensupları o dönemde Merv'de bulunuyordu (*Uşûlü'd-dîn*, s. 251). Liderleri Ebû Âsım münkir ve cahil bir kişiydi. Ona bağlı gruplar din konusunda bazı akılsızca beyanlar ve hurafeler ileri sürmekteydi. Bunların anlayışına göre istitâat fiilden öncedir, ihtiyârî fiilleri icat edip ortaya koyan Allah değil insandır. Zira Allah mâsiyetleri dilemez, işlenmesini de istemez, kulları sapkınlığa yönlendirmez. Fakat mâsiyetler işlendiğinde onların mevcudiyeti Allah'ın meşetisi ile dir. Zâbrâşâîyye'ye göre, "Allah'ın dilemediği şey olmaz" demek câiz değildir, bunun yerine, "Allah'ın dilediği şey olur, olmasını dilemediği şey de olmaz" denmelidir. Rivayete göre bu fırka müslümanların icmâından ayrılarak Cebrâil'in resul olduğunu söylemekten kaçınmış, Allah'ın Cebrâil'i bazı resullerine gönderdiğinin söylebileceğini belirtmiştir (bk. CEBRÂİL).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Yürs el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963, s. 251; Neseî, *Tebşiratü'l-edille* (Salamé), I, 310; Nüreddin es-Sâbü-nî, *el-Kîfâye* (nşr. Muhammed Aruçi, yüksek lisans tezi, 1406/1986). Câmîatü Kâhire Külliyyetü dâri'l-ülüm, II, 173; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münnye ve'l-emel* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Beyrut 1399/1979, s. 121; M. Cevâd Meşkûr, *Mevsû'atü'l-fırakâ'l-İslâmiyye* (trc. Ali Hâşim), Beyrut 1415/1995, s. 262.

MUSTAFA ÖZ

ZABT

(الضبط)

Râvinin hocasından öğrendiği hadis başkasına rivayet edinceye kadar ezberinde saklaması anlamında hadis terimi.

Sözlükte "bir şeyi sıkı tutmak; bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek" anlamındaki **zabt** kelimesi hadis terimi olarak râvinin kabul görmüş tahammül yol-

larıyla aldığı bir rivayeti, herhangi bir te-reddüde düşmeden ve değişiklik yapmadan hocasından aldığı gibi nakletme özelliğini ifade eder. Zabtın ezber zabtı (zabtu's-sadr) ve kitap zabtı (zabtu'l-kitâb) olmak üzere iki çeşidi vardır. Birincisi, rivayetleri ezberleyerek öğrenen kimsenin bu rivayetleri ezberden aktarabilecek şekilde hifzetmesi, ikincisi hadisleri yazarak öğrenen kişinin bunları önce yanlışsız yazması, ardından aslıyla mukabele ettikten sonra her türlü değişiklikten koruyarak rivayet etmesi anlamına gelir. Ezber ve kitap zabtıyla ilgili dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar vardır. Meselâ yaşlılıkta görülen, meseleleri karıştırma halî (ihtilât) ezber zabtıyla ilgili önemli bir sorundur. İhtilâta düşen râvilerin bu duruma gelmeden önceki rivayetleriyle daha sonraki rivayetleri farklı olabilir. Bu râvilerin önceki rivayetleri kabul edilirken sonraki rivayetleri kabul görmez. Kitap zabtıyla ilgili olarak da meselâ ödünç verilen veya kaybolan kitaplara herhangi bir ilâve yapılması ihtimali bulunduğundan kitapları yanlarında olmayan kimselerin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılır. Normal şartlar altında kitaptan rivayet ettikleri halde kitapları doğal âfetlerde yıpranan veya görme kabiliyetini yitirdikleri için kitaplarını düzgün okuyamayan kimselerin hâfizadan rivayetleri esnasında birçok zabt kusuru işledikleri tesbit edilmiş ve onların bu rivayetleri benimsememiştir.

Ezber zabtında önce rivayeti ezberlemek, ezberledikten sonra nakledinceye kadar hâfizada tutmak üzere iki aşama vardır. Bazı âlimler zabtı rivayetlerin zâhirini (sözlük anlamını) ve bâtını (fikhî anlamını) kavrama şeklinde ikiye ayırmışlarsa da (meselâ bk. İbnü'l-Esîr, I, 35) hadislerin mâna ile rivayeti câiz olduğundan çoğunluğa göre râvi için şart koşulan zabt, lafzların ezberlenmesi anlamındaki zabt-ı zâhirdir. Bir râvinin makbul olabilmesi için adalet sahibi (âdil) olmanın yanı sıra zabt sahibi (zâbit) olması da gerekir. Râvinin zabt sahibi olduğu rivayetlerinin âdil ve zâbit râvilerin rivayetlerine uygun olması, hadisi aldığı kimseye sorularak kontrol edilmesi, bir rivayetin râviden farklı zamanlarda alınması suretiyle karşılaştırma yapılması, kendisinden o hadisi duyan ikinci bir şahit istenmesi, râvinin imtihan edilmesi yahut yazılı kaynağa başvurulması gibi çeşitli yollarla bilinir. Her râvinin zabt gücü aynı olmadığı gibi zabt kusurları da aynı değildir. Bu sebeple ilim adamları zabtının kuvvetli veya zayıf oluşu itibarıyla râvileri çeşitli derecelere ayırmışlardır. Bu

durum hadislerin sıhhati yönünden değerlendirilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Bir râvinin rivayetlerinin diğer sahih rivayetlere uygunluğu araştırılırken lafız değil mâna ve muhteva esas alınır. Nâdiren karşılaşılan hatalar râvinin zabtına zarar vermez. Fakat yeteneksizlik, hâfıza zayıflığı yahut dikkatsizlik gibi sebeplerle sık sık hata yapan râvinin zabt özelliğini kaybettğine hükmedilir. Çok hata etmesi, hatalarının doğrularından fazla olması durumunda bu râviden rivayeti câiz görmeyen muhaddisler olduğu gibi câiz görenler de vardır. Hatanın tesbiti görüşe bağlıdır, dolayısıyla bir râvinin çok hata etmesiyle ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkması mümkündür. Cerh-ta'dîl eserlerinde bazı râviler hakkında olumlu ve olumsuz kanaatlerin birlikte kaydedilmesinin sebebi çoğunlukla budur.

Râvinin cerhedilmesine yol açan zabt sıfatıyla ilgili kusurlar galat, gaflet, vehim, sika râvilere muhalefet ve hâfıza bozukluğudur. Bunlar "metâin-i aşere" diye bilinen on cerh sebebinden beşini oluşturur. Râvi bu kusurlardan biri veya birkaçı ile tenkit edilirse zabt özelliğini yitirir ve rivayet ettiği hadis delil olarak kullanılmaz. Meselâ Şu'be b. Haccâc'a göre tanınmış râvilerden onların rivayeti olduğu bilinmeyen çok hadis rivayet eden ve çok fazla galatı tesbit edilen, hata yaptığında görüş birliğine varılan râvilerin hadisleri terk edilir. Abdullah b. Mübârek de galatı çok olduğu halde hatasından dönmeyen ve hadisi iyi ezberleyemediği halde hâfızasından rivayet eden kimselerden hadis rivayet edilmeyeceğini bildirmiştir. Müslim b. Haccâc cerh sebepleri arasında diğer râvilere çokça muhalefet, fâhiş hata, hıfz ve itkân sahibi olmama gibi kusurlara işaret ettikten sonra ehl-i hadis tarafından itham edilenlerle rivayetlerinde çok galat veya münker bulunan kimselerden hadis nakletmediğini belirtmektedir ("Mukaddime", s. 5-7). Tirmizî ise cerhe yol açan zabt kusurları arasında gaflet ve ezber kusurundan (sûû'l-hıfz) söz etmiştir (*el-İlel*, V, 742-743). İbn Ebû Hâtim er-Râzî de âdil oldukları halde hadisleri delil kabul edilemeyecek râvilerde görülen zabt kusurları arasında gaflet, vehim, sehiv, galat ve sûû'l-hıfz gibi cerh sebeplerinden söz eder (*el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 5-10).

İbn Hibbân râvilerin cerhedilmesini gerektiren zabt kusurlarına geniş yer vermiş, birçok sebep üzerinde durmuştur. Sâlih ve âbid kimselerin mürseli merfû, münşedi mevkuf şeklinde rivayet edip is-

nadları değiştirecek kadar gaflet içinde olmaları, bazı râvilerin hayatlarının sonlarında ihtilâta, bazılarının ise telkine mâruz kalmaları, kitaplarını kaybedenlerin hâfızadan rivayet etmeleri yüzünden çeşitli hatalara düşmeleri, yaptıkları hataların kendilerine bildirilmesine rağmen hatada ısrar etmeleri, hadis yazarken nokta veya hareketleri değiştirmeleri, bir hadisi diğer bir hadise karıştırmaları, fakih olmayan sika bir hâfızın hıfzından rivayet etmesi, isnadları bildiği halde metinleri yeterince bilmemesi, rivayetinde sika olduğu halde hıfzından rivayet eden fakih râvinin isnadlara yeterince vâkıf olmaması gibi hususlar onun saydığı zabt kusurları arasındadır (*el-Mecrûhin*, I, 58-84). Hatîb el-Bağdâdî ise zayıf râvilerden rivayet, ihtilât, galat, vehim, gaflet, telkine açık olma, teşâhül, genellikle şâz, münker ve garîb hadisleri rivayet etme, zabt ve dirâyeti olmayan âbid kimselerden rivayette bulunma gibi zabt kusurlarından bahseder (*el-Kifâye*, s. 246-264).

Mevzû ve maktûb rivayetlerine rastlanan râvileri beş kısma ayıran Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî bunlardan ilk dördünde zabt kusurları bulunan râvileri zikretmektedir. Ona göre gaflet, çok hata yapma, ihtilâta mâruz kalma ve telkine açık olma şeklindeki bu kusurlar birçok uydurma rivayetin ortaya çıkmasına yol açmıştır (*el-Mevzû'ât*, I, 35-37). İbnü's-Salâh'a göre bir râvinin zabt sahibi sayılabilmesi için son derece dikkatli olması, hıfzından rivayet ediyorsa hadisi iyi ezberlemesi, kitabından naklediyorsa yazdığını iyi zabtetmesi, mâna ile rivayet ediyorsa mânayı bozan değişiklikleri bilmesi şarttır. İbnü's-Salâh gerek hadis dinlerken gerekse rivayet ederken uyuklama vb. gevşeklik halleri içine düşenlerin, nakillerinden birçok şâz ve münker rivayet bulunanların, rivayet ettikleri hadisleri sık sık unutmakla bilinenlerin, hatası kendisine açıklandıktan sonra hatadan dönmeyenlerin rivayetlerini kabul etmez (*Ulümü'l-hadis*, s. 104-127).

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *el-İlel (es-Sünen* içinde), İstanbul 1413/1992, V, 742-743; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 5-10; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Riyad 1420/2000, I, 58-84; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'ulümü'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Medine-Beyrut 1397/1977, s. 52-53, 62; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. M. Hâfız et-Ticânî), Kahire 1972, s. 246-264; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1389, s. 135-153; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1386/1966, I, 35-37; İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-uşûl* (nşr. M. Hâmid el-Fikî - Abdülmeccid Selim), Beyrut 1400/1980, I, 35; İbnü's-Salâh,

'Ulümü'l-hadis, s. 104-127; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Kahire 1399, I, 304; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 296-337; Haldûn el-Ahdeb, *Esbâbü ihtilâfi'l-muhaddişin*, Cidde 1405/1985, I, 134-150; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 159; Fârûk Hamâde, *el-Menhecû'l-İslâmî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Rabat 1409/1989, s. 209-228; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidî*, İstanbul 1997, s. 98-109.

BÜNYAMİN ERUL

ZAÇASNA

Hırvatistan'ın kuzeyinde
Slavonya bölgesinde
eski bir Osmanlı sancağı.

Adı, "Çesma (Far. çeşme) ırmağının arkası" anlamındaki Za Çesma'dan gelir. Osmanlı kaynaklarında Zaçasna / Zaçesne / Zaçana şeklinde geçer. Burası, batıda Çesma (Çesma) ırmağı ile doğuda Orjjava akarsuları arasındaki bölgeyi kapsayan ve bugünkü Hırvatistan'ın kuzey kesiminde yer alan eski bir Osmanlı sınır sancağı idi ve sancağın merkezi de önceleri aynı adı taşıyan küçük kasaba idi. Sancağın güney sınırı Sava nehri, kuzey sınırı Çesma ırmağının yukarı kesimlerini takip ediyordu. Oradan Papuk dağı'nın kuzey bölümünden güneye kıvrılarak Poješka Gora'nın (Požeška Gora) tepeliklerine doğru iniyor ve Orjjava nehrine kadar uzanıyor, ardından nehrin az ötesine geçerek günümüzdeki Slavonski Brod şehrinin 20 km. batısında Sava'ya dayanıyordu.

Zaçasna sancağı, 1536-1552 yılları arasında Osmanlılar'ın bölgeye ulaşması neticesinde 1557'de kuzeybatıdaki en uç noktada bir askerî bölge ve daha sonraki fetihler için bir sınır üssü olarak kuruldu. Sancağın teşkilinden önce bu kesimde yeni fethedilen topraklar Gradiška'da ikamet eden bir kaptanın idaresi altındaydı ve Bosna sancağına bağlanmıştı. Sınır hattında meydana getirilen askerî bölgenin (kaptanlık) başındaki yüksek rütbeli kumandan bu kesimin idaresini üstlenmişti, sınır kalelerindeki birlikler de ona bağlıydı. Bu askerî bölgenin ilk kumandanları arasında Bosnalı Malkoçoğulları ailesiyle Ferhad Bey Vuković-Desisalić ailesinin üyeleri de bulunuyordu. Özellikle Ferhad Bey'in idareciliği döneminde Zaçasna Kalesi'nin altı topla takviye edildiği, ayrıca civardaki köy halkının askerlerin kendilerine yönelik baskılarından, zorla mal toplamalarından şikâyetçi olduğu, buna Kraljeva Velika kadısının da gönderdiği ilâmla katıldığı dikkati çeker (Cemâziyelâhir 967 / Mart 1560).